

Studieverlof ds. G. Wessels Stiens 12 april-11 juli 2010

Het Maastrichts Passiespel

Het gekozen onderwerp was de tekst van het Maastrichts Passiespel. De uitwerking van mijn oorspronkelijke opzet liep toch enigszins anders dan verwacht. De laatste keer dat ik me met het Maastrichts Passiespel had beziggehouden was tijdens het studieverlof in 2005. Het inwerken in het thema kostte aanmerkelijk meer tijd dan tevoren ingeschat. De tekst van het spel moest namelijk opnieuw grondig bestudeerd worden. Daarnaast ook de resultaten van eerder onderzoek. En tenslotte was een vergelijking voorzien met de 48 14-eeuwse preken, die deel uitmaken van dezelfde codex en die thans bekend zijn onder de naam Limburgse Sermoenen. Ook van deze preken moesten samenvattingen en aantekeningen opnieuw bestudeerd worden. Uiteindelijk was ik na een week of drie zo ver dat ik kon beginnen met schrijven. Bij twee scènes (het profetenspel en de aankondiging aan Maria) heb ik een interpretatie geschreven. Ik was daar echter ontevreden over. Er is beslist meer research nodig, maar dan zijn drie maanden aanmerkelijk te kort.

Klassieke talen

Ondertussen was ik meteen aan het begin van het studieverlof begonnen met een aantal nevenactiviteiten. Graag wilde ik de kennis van de klassieke talen weer wat opfrissen. Dat resulteerde in een grondige studie van en meditatie over Psalm 16, Psalm 6, Psalm 43 en Psalm 141 in het Hebreeuws. Psalm 141 is nog niet helemaal afgerond. In het Grieks heb ik de brief aan de Kolossenzen bestudeerd. En in het Latijn de hoofdstukken 1 tot en met 11 van het Johannesevangelie in de Vulgata.

Theologische werken

Ook lag er nog een stapel boeken te wachten waarvan ik hoopte enige tijd te vinden om er enkele van te lezen.

Toen de uitwerking van het thema Maastrichts Passiespel zo moeizaam bleek, heb ik besloten mijn aandacht te verleggen naar het bestuderen van theologische werken en de voortzetting van de studie van het passiespel twee jaar uit te stellen. Ik hoop dan meer dan drie maanden tijd te hebben. De titels van de bestudeerde werken (in totaal 4475 bladzijden) staan op onderstaande lijst met een korte recensie.

Lijst van bestudeerde werken

1. Arie BOS, *Hoe de stof de geest kreeg. De evolutie van het ik*, Zeist [2009], 460 blz.

Arie Bos is arts en wetenschapper in Amsterdam. Naast zijn werk als huisarts is hij docent aan de Vrije Universiteit.

In dit veelzijdige boek stelt Arie Bos fundamentele vragen ten aanzien van het leven op aarde. Belangrijke vragen voor hem zijn:

- Hoe is de mensenfamilie ontstaan?
- Wat is leven?
- Wat is bewustzijn en hoe heeft het zich ontwikkeld?
- Wat is de geest en hoe heeft die in de loop van de geschiedenis in menselijk leven kunnen ontwaken?

In dit boek neemt Bos afstand van de mechanistische en deterministische mensvisie in de huidige tijd. Hij ziet de mens als kroon op de schepping en hij onderbouwt dat strikt wetenschappelijk. Hij ziet de theorie van de filosoof René Descartes (1596-1650) dat iedere ontwikkeling te herleiden valt op een oorzaak en dat vervolgens iedere oorzaak een noodzakelijk gevolg heeft als een breuk in onze geschiedenis van het denken die ons allen daarmee op een dwaalweg heeft gebracht.

Uiteindelijk is de conclusie van Bos een vierledig mensbeeld. Een mens heeft niet alleen maar een fysiek lichaam, maar heeft ook leven en bewustzijn en is een 'ik' (heeft zelfbewustzijn).

Belangrijke argumenten voor zijn hypothesen ontleent hij aan het verschijnsel van bijna-dood-ervaringen, die aantoonbaar de sluier oplichten van een andere werkelijkheid dan die direct voor ogen is.

Belangrijke wetenschappelijke richtingwijzers voor Bos zijn de filosoof Baruch de Spinoza (1632-1677) en de Oostenrijkse natuurwetenschapper Erwin Schrödinger (1887-1961).

Wat opvalt in het werk van Bos is dat hij strikt en objectief wetenschappelijk te werk gaat en zich probeert verre te houden van welke ideologie dan ook. En dat hij na een zo streng wetenschappelijk onderzoek uiteindelijk toch uitkomt bij God als schepper van het leven die met zijn schepping een uitgesproken bedoeling heeft is zonder meer verrassend. Dit boek (naast een aantal werken van andere auteurs) zou in onze tijd een afscheid kunnen signaleren van de materialistische ideologie van de laatste eeuwen.

2. Joke VAN SAANE, *Religie is zo gek nog niet. Een introductie in de godsdienstpsychologie*, [Kampen 2010]. 270 blz.

Het boek geeft een overzicht van allerlei stromingen en richtingen die er bestaan binnen de godsdienstpsychologie. De schrijfster doet dit vanuit een humanistische grondhouding, waardoor alle verschijnselen van religie die zij signaleert en beschrijft door haar worden geïnterpreteerd binnen een wereldbeeld zonder transcendentie. Het verschijnsel 'beking' wordt o.a. verklaard uit een transformatie van spanningen binnen een bepaalde persoonlijkheid. Dat iemand echt een ervaring zou kunnen hebben van een directe bemoeienis van God met het eigen leven valt buiten haar kader.

Het boek zit in zijn geheel op deze reductionistische toer. Dat is teleurstellend want de schrijfster komt zo op zijn best niet verder dan een fragmentarisch beeld van de ervaring

binnen de menselijke psyche van het religieuze. Het heilige, het mysterie blijft geheel buiten beeld. Bij het lezen van dit werk ontstond bij mij het vermoeden dat de schrijfster er geen idee van heeft hoe het werkelijk is om te geloven.

Wel geeft het boek een omvattend overzicht van de vele theorieën die er op dit terrein bestaan.

De titel is misleidend. Hij suggereert dat dit boek een waardevolle wegwijzer zou kunnen zijn voor mensen die op zoek zijn naar religieuze verdieping in hun leven. Het boek geeft slechts een theoretisch overzicht. Het enige wat je als conclusie uit het boek met betrekking tot de titel zou kunnen afleiden is, dat religieuze mensen niet per definitie gek zijn.

Wie geloofsverdieping zoekt, zal dat in dit boek niet vinden.

3. Tim KELLER, *De vrijgeveige God. Recht naar het hart van het christelijk geloof*, Franeker [2009]. 110 blz.

Tim KELLER is stichter en predikant van de *Redeemer Presbyterian Church* in New York City. Hij is een begenadigd predikant en Bijbeluitlegger, die in de metropool New York velen binnen en buiten de kerk weet aan te spreken.

In dit boek geeft Tim Keller een heel eigen en originele uitleg aan de gelijkenis van Jezus die doorgaans de ‘gelijkenis van de verloren zoon’ wordt genoemd. Bij Keller ligt het accent op de oudste zoon, een type mens die hij in de kerk breed vertegenwoordigd ziet. Het zijn mensen die hun uiterste best doen om gewetensvol en godsdienstig te leven. Keller maakt aannemelijk dat ze even verloren zijn als lichtzinnige en immorele mensen. Uiteindelijk willen ze op eigen kracht een rechtvaardige zijn en willen ze een leven waarin alles berekenbaar is en waarin ze voor al hun opofferingen en goede daden worden beloond. Daarnaast laat Keller een andere mogelijke invulling van de rol van oudste zoon zien, de manier waarop onze Heer Jezus Christus die invulde. Hij deed alles om zijn zussen en broers te redden van de ondergang en gaf daarvoor alles op, zelfs zijn eigen leven.

Een origineel en geestelijk verrijkend boek.

4. Gert VAN KLINKEN, *Van hunebed tot Bonifatius. Vroege sporen van religie in Nederland*, Zoetermeer [2010]. 288 blz.

Gert van KLINKEN studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en vervolgens theologie aan de Theologische Universiteit Kampen (ThUK), met als hoofdvak kerkgeschiedenis. Hij promoveerde in 1996 aan de ThUK op een onderzoek naar de opvattingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland over het Jodendom. Sinds 1999 is hij als onderzoeker verbonden aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Gert van Klinken werd in 2002 benoemd tot universitair docent kerkgeschiedenis aan de Theologische Universiteit Kampen.

In dit boek beschrijft de auteur wat er bekend is van de religie van de bewoners van de Lage Landen in de prehistorische tijd. Opmerkelijk is dat nieuwe wetenschappelijke gegevens lijken aan te tonen dat religie een fenomeen is dat veel minder oud is dan men oorspronkelijk dacht. Mensen vertonen pas in de loop van de tijd tekens van religie. De oudste vormen van religie hangen waarschijnlijk samen met grafrituelen. Van Klinken weet helder en boeiend uiteen te zetten wat van de religie van de prehistorische mensheid tot nu toe bekend is.

Vervolgens is in zijn boek te lezen hoe op religieus gebied de Romeinen de bakens in deze streken hebben verzet en dat de Germaanse goden als Wodan en Donar waarschijnlijk pas in de Romeinse tijd hun intrede hebben gedaan. Ze vertonen ook een zelfde karakter als de goden uit de Grieks-Romeinse mythologie.

Tenslotte geeft het boek een mooi overzicht van de introductie van het christendom in Nederland. De auteur is op dit gebied zeer ter zake kundig en betreft in zijn beschrijving een groot aantal publicaties op dit terrein.

Een zeer lezenswaardig en wetenschappelijk uitstekend onderbouwd werk.

5. Tim KELLER, *Namaakgoden. De lege beloften van geld, seks en macht, en de enige werkelijke hoop*, Franeker [2010]. 184 blz.

Voor auteur zie nummer 3 op deze lijst.

Het boek beschrijft welke afgoden wij als mensen kunnen dienen. Omdat Keller een rasechte gereformeerde predikant is, had ik bij het begin even de vrees een moralistisch boek onder ogen te krijgen, waarin de schrijver flink tekeer zou gaan over alle losbandigheden waaraan christenen zich soms ook te buiten kunnen gaan. Maar zo was het helemaal niet. Keller maakt duidelijk dat de satan veel slimmer is dan wij denken. Onze afgoden zijn juist goede zaken, zoals het nastreven van een goede gezondheid, het opbouwen van materiële zekerheid, het gestalte geven aan een goed en hecht gezin, het koesteren van een warme liefdesrelatie, het verwerven van goed vakmanschap in ons werk enz. Wanneer één van deze dingen in ons leven op de eerste plaats komt, dan kan het een afgod worden die bepalend wordt voor ons leven. En die bij verlies daarvan ons in wanhoop stort. Het gaat erom om ervoor te zorgen dat alle goede dingen in het leven niet worden verabsoluteerd en dat we zo nodig kunnen loslaten. En dat we ons primair inzetten voor een relatie met de levende God. Alleen dan hebben we ons levenshuis niet op zand gebouwd.

De schrijver geeft een knappe analyse van deze problematiek aan de hand van aansprekende voorbeelden uit de heilige Schrift. Hij is een bijzonder bedreven exegeet. Het boek is alleen niet af. Want het loslaten van onze afgoden, hoe doe je dat? Op blz. 161 schrijft hij zelf: 'Je komt er niet los van door je afgoden puur verstandelijk te doordenken. Je dient werkelijk de vrede te krijgen die Jezus geeft, en die komt alleen bij aanbidding. Door analytisch denken kun je waarheden ontdekken, maar je moet die dan "je hart in bidden". Dat vraagt tijd. Het is een proces waarover veel te zeggen is, maar we kunnen daar in dit boek niet op ingaan.' Jammer, Keller. Wellicht komt het vervolg nog.

6. Adriaan H. BREDERO, *Christenheid en christendom in de Middeleeuwen. Over de verhouding van godsdienst, kerk en samenleving*, Kampen / Kapellen [2001]. 380 blz.
Adriaan H. BREDERO was hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij was één van de meest gezaghebbende mediëvisten aan het einde van de twintigste eeuw.

In dit werk wordt de lezer verrast met een enorme hoeveelheid aan informatie over godsdienst, kerk en samenleving in de Middeleeuwen. De schrijver weet geweldig veel, kan de zaken in een juiste context plaatsen en kan van daaruit plausibele conclusies trekken. In veel opzichten weet hij het algemene beeld over de Middeleeuwen te nuanceren, hetzij in positieve, hetzij in negatieve zin. De Middeleeuwen zijn niet zonder meer de duistere Middeleeuwen vol bijgeloof. Maar het is ook niet de glorie tijd van een puur christendom.

Soms evenwel verliest de auteur zich in de veelheid van informatie en raakt dan van het één in het ander, wat voor de lezer onbevredigend is, omdat die zich steeds opnieuw moet instellen op een ander perspectief.

Heel waardevol en nuancerend zijn zijn uiteenzettingen over het anti-joodse gevoel en in de middeleeuwse samenleving en over de tweetaligheid van de middeleeuwse kerk.

7. Dr. A. VAN DE BEEK, *Is God terug?*, Zoetermeer [2010]. 120 blz.

Dr. A. VAN DE BEEK is hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en aan de Universiteit van Stellenbosch. Hij is een orthodox gereformeerd (hervormd) theoloog en heeft in de laatste jaren flink wat kritische uitspraken gedaan.

In dit pamfletachtige boekje gooit hij een behoorlijk aantal knuppels in het kerkelijke hoenderhok. Hij gaat uit van de opmerking die vrij algemeen te horen is, dat God terug zou zijn. Hij constateert vervolgens dat de secularisatie onverminderd doorgaat en dat die voor een aanzienlijk deel te wijten is aan de kerk zelf. En dan noemt hij een groot aantal ontwikkelingen en toestanden die ons in deze deplorabele omstandigheden hebben gebracht, b.v. het ontbrekende besef dat God heilig is, de oppervlakkigheid en vrijblijvendheid in theologie en geloofshouding, de ontkenning dat Christus God is, de primaire focus van veel kerkelijk leven op maatschappijhervorming in plaats van op Christus, de ontkenning van de zonde, het entertainende sfeertje dat veel kerkdiensten op dit moment eigen is, de verwaarlozing en degradatie van het ambt, het volstrekte falen van geloofsoverdracht aan de jongere generatie, enz.

Het boek is met veel emotie geschreven. Maar het zet erg aan het denken. Van de Beek roept op tot reformatie, terug naar de bronnen. Doorgaan op de weg die de kerk nu gaat, i.c. de Protestantse Kerk, zal leiden tot verdere achteruitgang en wellicht zelfs ondergang. Een voorbeeld van een uitspraak van Van de Beek over de frequentie van avondmaalsvieringen. Hij schrijft: 'De kerk zou moeten verkondigen dat God in Christus tot ons gekomen is. Hij is zelf gekomen om ons te redden van onze zonden, uiteindelijk om ons te redden van onszelf. Daarom vieren en gedenken we zijn dood. Daarop zou heel het kerkelijk leven geconcentreerd moeten zijn. Het centrale moment van het leven van een christen zou de viering van het avondmaal moeten zijn en dan niet eenmaal in de drie maanden, maar minstens wekelijks en liefst vaker. Het is onvoorstelbaar dat er kerkelijke gemeenschappen zijn die eenmaal in de drie maanden een avondmaalsviering genoeg vinden. Kan dat ooit de viering van de liefde zijn? Meer nog: kan dat ooit de viering van het leven zijn? Wij leven bij de dood van Christus, brood van het leven en dank voor de vreugde. Één keer in de drie maanden eten en drinken – wat een miezerig leven moet dat zijn. Kun je daarmee overleven? Geen wonder dat het kerkelijke leven er zo schraal uitziet.'

Dat is goede en heldere taal.

Zijn er dan geen punten om kritisch over te zijn? Zeker wel. De auteur schrijft onder het kopje 'Christelijk leven' over de zonde en komt dan met opmerkingen, dat je geen soldaat en tegelijk christen kunt zijn en dat vrouwen onderdanig moeten zijn. Hij plaatst dit soort opmerkingen naderhand wel in een breder kader, waar hij duidelijk maakt dat het zo simpel allemaal niet ligt en dat de zonde oneindig veel dieper zit dan het overtreden van regeltjes. Maar toch.

Een goed boek met veel impulsen tot bezinning.

8. Simone PACOT, *Kom weer tot leven! Het doordringen van het evangelie tot in onze diepste diepten*, [Gent 2004]. 264 bladzijden.

Simone PACOT is emeritus advocate van het gerechtshof van Parijs. Samen met het team van de stichting Bethasda geeft zij sinds vele jaren sessies over het doordringen van het evangelie tot in de diepste diepten van de menselijke ziel, sessies, waarin een weg van bekering en genezing wordt gewezen, steunend op het Woord van God en de menswetenschappen. De stichting is oecumenisch. Het boek is uitgegeven door de

boekhandel van de orde van de Karmelieten, de orde die grote mystici als Theresia van Avila Johannes van het Kruis, Theresia van Lisieux en Edith Stein heeft voortgebracht. Een bekende Nederlandse karmeliet is Titus Brandsma.

Dit boek is het tweede deel in een serie van drie. De drie delen geven een uitgebreide beschrijving van therapeutische mogelijkheden bij mensen die op één of andere manier psychisch gekwetst zijn geraakt (en zijn we dat niet allemaal?). Door middel van de heilige Schrift is het voor iedereen mogelijk om een gezond en vreugdevol mens te worden in Gods nabijheid. De Bijbel wordt dan anagogisch gelezen, een manier van lezen waarbij gezocht wordt naar de diepere betekenislagen in de Schrift.

In dit tweede deel diept de schrijfster de betekenis van de fundamentele wetten van het leven uit, zodat wij wegen die naar de dood leiden kunnen mijden en helder kan worden hoe wij vrij, krachtig en vastberaden voor het leven kunnen kiezen. Haar doel is steeds om wegen te wijzen die leiden naar de eenheid van ons wezen, levend vanuit de genade van de drie-enige God en luisterend naar zijn Woord. Ze geeft een bijzonder gedetailleerde en beeldende uiteenzetting van wat wij als calvinisten levensheiliging zouden noemen. Voor mij was het een waardevolle herhaling en uitbreiding van kennis op het gebied van poimeniek en pastoraalpsychologie.

9. *De kortere regel van Basilios*, ingeleid door vader Jewsewy (Vaillant), vertaald door Basilios E.W. Tiemersma, Leeuwarden 2008. 240 bladzijden.

Dit is een vertaling van de kortere versie van de kloosterregel van Basilius de Grote (± 330-379), één van de drie grote Cappadocische kerkvaders. De inleiding bij deze vertaling is geschreven door de priester-monnik Jewsewy van het Orthodoxe klooster in Hemelum, die het belangrijk vindt dat teksten uit de Orthodox-monastieke traditie toegankelijk worden gemaakt voor het Nederlandse taalgebied. Hij legt vervolgens de verschillen uit tussen de opbouw van het Orthodoxe en het Rooms-katholieke kloosterleven. Daarin klinkt heel duidelijk door waarin Orthodoxen en Rooms-katholieken van elkaar verschillen. In de weergave van Jewsewy is er sprake van een diepe kloof tussen beiden. Over het protestantisme schrijft hij niet, maar het valt te vrezen dat de kloof daar mogelijk nog groter is.

De vertaler leidt de Regel in met een levensbeschrijving van Basilius. Daarna komt de vertaling van de kloosterregel die bestaat uit 313 vragen met bijbehorende antwoorden. Het is een tekst waaruit een grote gestrengheid en stiptheid spreekt. Het gaat voor de kloosterling erom om de macht van de zonde in eigen leven te breken en te overwinnen. Dat kan alleen met een uiterste krachtsinspanning. In feite wordt bij Basilius een mens niet gerechtvaardigd uit genade, maar uit goede werken. Ik vond het een deprimerende uiteenzetting. Een voorbeeld:

‘VRAAG XXXI. *Mag men helemaal niet lachen?* ANTWOORD XXXI. Omdat de Heer hen veroordeelt die nu lachen (Lc 6,25: “Wee jullie die nu lachen, want je zult treuren en huilen.” [GW]), is het duidelijk dat een gelovige nooit mag lachen, en wel vooral omdat er zoveel mensen zijn die God schande aandoen door de wet te schenden en in zonde aan de dood worden overgeleverd. En voor hen moet men treuren en klagen.’

Een flinke tegenvaller, dit boek. De Orthodoxe traditie heeft meer te bieden dan dit.

10. Evelyn UNDERHILL, *Worship*, London [1936]. 350 blz.

Evelyn UNDERHILL (1875-1941) is één van de belangrijkste mystici van de 20e eeuw. Als één van de eerste vrouwen in West-Europa volgde ze de studie theologie, eerst aan de universiteit van Aberdeen en daarna aan het vermaarde King's College. Zij was ook de eerste vrouw die les gaf aan Engelse predikanten.

Aanvankelijk was haar invalshoek theïstisch-intellectueel maar door de invloed van de katholieke theoloog Baron Friedrich von Hügel werd haar visie christocentrisch. Ze heeft verschillende boeken geschreven op het gebied van mystiek/spiritualiteit, waaronder een werk over de Nederlandse mysticus Jan van Ruusbroec.

In haar boek *Worship* beschrijft ze de grondslagen en de praktijk van de liturgie. Het bijzondere is dat zij als mystica zowel een enorme geloofservaring als ook een bijzonder grote denkkraft kan inbrengen. Het boek is heel compact geschreven met een geweldige rijkdom aan gedachten en inzichten. Moeilijk te lezen, te meer daar zij een niet bepaald eenvoudig Engels schrijft. Het heeft mij veel tijd en energie gekost om dit boek te bestuderen. Maar het was het meer dan waard!

In de liturgie onderkennen we twee stromen van leven: de neerdalende en de opstijgende. De neerdalende is de openbaring, de opstijgende het gebed. Ze weet dit gegeven praktisch en heel gedetailleerd uit te werken. De grondhouding van de gelovige is die van het offer. Zoals Christus zijn leven heeft gegeven voor de mensen, zo kan het passende antwoord van een mens op zo'n geschenk alleen zijn dat deze zich volkomen toewijdt aan Christus. Primair vindt deze toewijding plaats in de eredienst en van daaruit in het hele leven. Eredienst is het antwoord van de gelovige gemeenschap en daarbinnen van de gelovige enkeling op de liefde van God door Jezus Christus.

Ze beschrijft het ontstaan van de christelijke eredienst vanuit zijn Joodse wortels en vanuit het handelen van onze Heer Jezus Christus. Bron en hoogtepunt daarin is de Maaltijd van de Heer, de eucharistie, of zoals in het bijbelboek Handelingen wordt gezegd 'het breken van het brood'. Een belangrijk element hierin is voor Underhill de transfiguratie. Eredienst verandert een mens en maakt hem steeds meer gelijk aan Christus.

Ze heeft een zeer brede blik op de praktijk in alle kerken en beschrijft de verschillende wijzen van liturgie vieren met veel sympathie en wijsheid. Niettemin kraakt ze bij de beschrijving van de 'worship' in lutherse en calvinistische kerken ook enige harde noten. Wel heeft ze steeds primair een Engelse invalshoek, i.c. een Anglicaanse. Toch jammer dat dit boek nooit in het Nederlands is vertaald.

11. Dr. A. VAN DE BEEK, *Hier beneden is het niet. Christelijke toekomstverwachting*, Zoetermeer 2006. 126 blz.

Voor de schrijver zie boek 7 van de lijst.

Opnieuw een met vaart en passie geschreven boekje, dat inhoudelijk uitnodigt tot ingrijpende bezinning. Hoe kijkt een christen naar de toekomst? Is dat een toekomst op deze aarde waarbij christenen dan de taak hebben om structureel op economisch en politiek terrein een betere wereld vol vrede en gerechtigheid tot stand te brengen? Representanten van deze beweging zijn bij voorbeeld de leden van de vredesbeweging en de aanhangers van de bevrijdingstheologie. Of –en dat is een tweede mogelijkheid- gaat het niet primair om vernieuwde structuren, maar gaat het om vernieuwende kracht van het christelijk denken zodat ieder mens zich in vrijheid kan ontplooien? God heeft ieder mens met een bepaalde bestemming geschapen en komt het er dus op aan om individueel die bestemming te bereiken? Een bekend boek in deze tweede beweging is *Het gebed van Jabes* van B.H. WILKINSON waarin het zwaartepunt van het leven van een christen wordt gelegd bij het gebed om zegen. De weg van een christen is een weg van zegen en geluk. De auteur maakt duidelijk hoe bij beide genoemde stromingen de wal het schip keert, omdat de toekomstverwachting puur aards gericht is. Of is het –en dat is een derde mogelijkheid- zo dat het geloof moet zorgen voor troost en geborgenheid? God zorgt voor ons en dus komt uiteindelijk in ons leven alles op zijn pootjes terecht. Van de Beek schrijft enigszins ironisch in dit verband: 'Christelijke toekomstverwachting is, dat ik eens, aan de avond van mijn leven, van angst en zorgen vrij, aan de eeuwige stranden de ruste vindt.'

(p. 18). Of –en dat is de vierde mogelijkheid- is de toekomst van de christen het laatste oordeel, zoals de Apostolische Geloofsbelijdenis zegt: ‘... vanwaar Hij komen zal om te oordelen de levenden en de doden...’ De schrijver breekt een lans voor de laatste toekomstverwachting en zet uiteen hoe hij vanuit de bijbel en vanuit de ratio deze toekomstverwachting als de meest reële ziet. Centraal staat de gerechtigheid. Daar gaat het om. En voor God is het een groot verschil of wij ons leven in dienst stellen van de gerechtigheid of dat wij ons bezondigen aan het bedrijven van onrecht. Daarbij komt de lichamelijke opstanding ter sprake en ook de hel. In het laatste hoofdstuk stelt de auteur naast elkaar de toren van Babel als symbool van op de aarde gericht, onvruchtbaar leven en het koninklijk bruiloftsmaal als de vervulling van de komst van het Koninkrijk van God en de totale vernieuwing van de schepping.

12. Lia SCHADE VAN WESTRUM, *Oud-katholieke kerken. Drie eeuwen verborgen erfgoed van een eigenzinnige geloofsgemeenschap*, [Zutphen 2010]. 192 blz.

Lia SCHADE VAN WESTRUM leefde na haar jeugd dertig jaar buiten Nederland. Ze werkte o.m. bij het Hoge Commissariaat voor Vluchtelingen in Genève en woonde vervolgens als diplomatenvrouw op verschillende continenten. Terug in Nederland pakte ze alsnog een loopbaan in de journalistiek aan. Ze was jarenlang freelance medewerkster bij De Haagsche Courant. Haar interesse voor religieus erfgoed lag aan de grondslag van het ontstaan van dit boek.

In dit boek worden een groot deel van de kerkgebouwen van de Oudkatholieke Kerk in Nederland getoond in talrijke foto's met een redelijk uitvoerige toelichting. Door dit boek krijgt de beschouwer en lezer een beeld van de tijd van de katholieke schuilkerken na de invoering van de Reformatie. Bepaalde kunstvoorwerpen uit de tijd voor de kerkhervorming zijn nog steeds in oudkatholiek bezit en zijn gered van de vernietiging tijdens de Beeldenstorm. De kerkgebouwen ademen in zekere zin nog de sfeer van een vervolgde minderheid, die veel waarde hechtte aan een kunstzinnige aankleding. De kerkgebouwen tonen alle, ieder op eigen wijze, een bijzondere schoonheid. Ook wordt toegelicht hoe de Oudkatholieke Kerk in Nederland is ontstaan en zich heeft ontwikkeld. Afgezien van het schuilkerkverleden is er de hoge achting voor de kerkvader Augustinus, de invloeden van het Jansenisme, de afwijzing van een onfeilbare paus en van 'Roomse' Mariaverering. Voor mij was dit boek een eyeopener.

13. Mitch ALBOM, *Heb vertrouwen. Een ontroerend verhaal over de troost van het geloof*, [Amsterdam 2010]. 258 blz.

Mitch ALBOM (*1958) is een Amerikaanse schrijver, journalist en musicus. Hij beoefent als schrijver allerlei genres. Hij is opgevoed in een Joods gezin en in dit boek beschrijft hij hoe hij de weg terugvindt naar het geloof van zijn jeugd.

Hoewel er duidelijk autobiografisch materiaal in dit boek aangedragen wordt, is het niettemin geschreven als een roman. Een roman over geloven is een genre waarin we over het algemeen weinig grote kunstwerken aantreffen. Ik heb daar geen verklaring voor, want geloven is geweldig inspirerend en waarom zou het geloof niet iemand kunnen inspireren tot het schrijven van een roman van ongekende schoonheid. In de praktijk is dat evenwel niet zo. En ook deze roman is in esthetisch opzicht niet opzienbarend.

De auteur beschrijft zijn contacten met een rabbijn en een dominee. Het zijn twee totaal verschillende personen, maar in deze contacten zegt de hoofdpersoon de essentie te vinden wat geloven voor hem is, terwijl hij dacht dat hij het geloof allang achter zich gelaten had. De rabbijn die hij beschrijft is de voorganger van de Joodse gemeente waartoe hij in zijn jeugd behoorde. Deze vraagt de schrijver om de grafrede te houden bij zijn a.s. begrafenis. De schrijver gaat serieus op dit verzoek in en de voorbereiding leidt tot intensieve contacten tussen deze twee. Ook heeft de hoofdpersoon contact met een zwarte dominee met een crimineel verleden, die voorganger is van een gemeente zonder financiële middelen en hoofdzakelijk bestaande uit mensen die leven of leefden in de marge van de maatschappij.

Als opzet voor een boek ziet dit er veelbelovend uit. Maar de gesprekken laten helaas weinig religieuze diepgang zien. Het grote respect dat de schrijver voelt voor zowel de rabbijn als de dominee is voor een lezer maar in beperkte mate na te voelen. Rabbijn en dominee zijn niet geheel alledaagse mensen maar echt aansprekende figuren zijn het niet. Ik krijg bij het lezen de indruk, dat de schrijver ons duidelijk wil maken dat geloven heel inspirerend kan zijn en dat het niet zoveel uitmaakt wat je gelooft, als je maar iets gelooft. Het is een nobele gedachte, maar in dit boek slaagt het schetsen van dit harmonische beeld slechts ten koste van de religieuze diepgang. Sympathiek maar soms wel wat naïef.

14. AURELIUS AUGUSTINUS, *De goede geur van Christus. Preken over heiligen {Sermones de sanctis 273-299C}*, Budel 2010. 383 blz.

De kerkvader AUGUSTINUS leefde van 354-430. Hij was bisschop in het Noordafrikaanse Hippo Regius. Ongeveer 600 preken zijn van hem bewaard gebleven.

Deze verzameling preken heeft als zwaartepunt het leven van heiligen. Ik verwachtte preken met een hoog legendegehalte, maar niets is minder waar. Het is heel onthullend om te lezen welke rol in de vroege kerk de gedachtenis van de heiligen speelde. In iedere preek staat zonder meer Christus in het centrum en is de heilige de mens diegene, die Christus op een bijzondere en inspirerende manier gevolgd heeft en daarbij het dienen van Christus belangrijker achtte dan het eigen leven. In de tijd dat Augustinus deze preken hield was de vervolging van de christenen in het Romeinse Rijk nog maar net achter de rug. Deze heiligen, deze martelaren vormden voor de jonge kerk een belangrijke bron van bezieling. Zij hadden laten zien hoe je Christus oprecht kon volgen. En voor de christenen onder het gehoor van Augustinus kwam het er nu op aan om dat ook te doen met dezelfde dapperheid en standvastigheid. In zekere zin waren de martelaren de helden van de vroege kerk en proeven we in de preken duidelijk heldenverering. Met dien verstande dat het hier gaat om anti-helden, helden in het geloof. Tegenwoordig gaat het er in de RK Kerk vooral om dat heiligen na hun dood wonderen tot stand brengen. Daarvan heb ik bij Augustinus niets kunnen vinden, of het zouden wonderen van geloofsmoed moeten zijn.

Augustinus moedigt zijn gehoor aan om zo totaal te vertrouwen op Christus dat de angst voor pijn en dood wordt overwonnen. In één preek memoreert hij hoe een zieke, die vreselijke pijnen te verduren had en na verloop van tijd stierf, die pijnen geduldig droeg als een echte martelaar.

Een heel belangrijke rol in deze prekenverzameling spelen Johannes de Doper en Petrus en Paulus. Dat zijn bepaald geen legendarische figuren. Ook zijn er een paar preken over heiligen waarover wij nu helemaal geen gegevens meer hebben.

Tenslotte: Augustinus kon heel communicatief preken. Daar kan een predikant in de 21^e eeuw beslist wat van leren. De preken zijn wel heel verschillend van lengte. Er is een preek bij van 22 bladzijden. Die heeft minstens twee uur geduurd!

15. Philip YANCEY, *Bidden*, Franeker [2007]. 411 blz.

Philip YANCEY (*1949) is een Amerikaanse journalist uit de evangelicale hoek, die ruim 20 boeken op zijn naam heeft staan.

De oorspronkelijke titel van dit boek is: *‘Prayer – Does It Make Any Difference*. Deze titel geeft een beter idee van de inhoud dan de toch wel erg summiere Nederlandse vertaling. Het boek maakt een heel authentieke indruk en het neemt de lezer bij de hand langs zo mogelijk alle vragen die het onderwerp ‘gebed’ kan oproepen. Voortdurend wordt de lezer uitgenodigd om mogelijke antwoorden te formuleren. Maar nooit komt de schrijver met een apodictische uitspraak. Als ik Yancey goed begrijp kan alleen God de definitieve antwoorden geven en die zullen wij ooit te horen krijgen, maar nu zien wij nog door een spiegel in raadsels. Op de zoektocht waarop de schrijver je als lezer meeneemt wordt onwillekeurig heel veel duidelijk. Bovendien formuleert de auteur voortreffelijk. Het is een genot om zulk goed proza te lezen. Ook is het boek doorspekt met anekdotes, brieven en reacties van mensen en van eigen belevenissen en ervaringen van de auteur, die naast alle verheldering het boek aangenaam leesbaar maken.

Wat opvalt is de brede blik van Yancey. Hij is enorm belezen. Hij voelt zich verwant met alle christenen en citeert christenen van alle tijden en uit alle kerken. En daarbovenuit strekt zijn compassie zich uit tot alle aardbewoners. Heel inspirerend om de woorden van iemand te lezen die blijkbaar zo door de heilige Geest is aangeraakt dat hij kan schrijven vanuit de vrede die Christus ons wil geven.

Het is een dik boek, maar iedere bladzijde is de moeite waard.

16. Franca TREUR, *Dorsvloer vol confetti*, Amsterdam 2010. 220 blz.

De jonge schrijfster Franca TREUR (1979) maakt met deze roman haar debuut. De kritieken zijn heel lovend. Ze is afkomstig uit een streng gereformeerd milieu (Geref. Gemeente) op het platteland van Walcheren. Maar ze is –zoals ze zelf zegt- geen christen meer.

De hoofdpersoon is een 12-jarig meisje, dat opgroeit in een boerengezin met exact dezelfde streng gereformeerde opvattingen die de opvoeding van de schrijfster hebben bepaald. Het werk heeft dus sterk autobiografische trekken, al moeten we ons realiseren dat Treur fictie schrijft en niet een pure autobiografie. Onwillekeurig lees je als gelovige dit boek met de vraag hoe het komt dat de schrijfster gebroken heeft met het geloof waarin ze is opgevoed. Haar beschrijving is evenwel beslist geen afrekening. Ze schrijft met veel sympathie over het dagelijks leven binnen dit streng gelovige milieu. Dat is een verademing vergeleken bij de boeken van Maarten 't Hart. En ze geeft zich evenmin over aan de dramatische ernst waarmee Jan Siebelink *‘Knielen op een bed violen’* schreef. Ze schrijft met een lichte toets en met humor. De personen in haar boek zijn levensechte mensen met hun goede eigenschappen en hun tekortkomingen. Haar beschrijving heeft een ondertoon van genegenheid en begrip. Nooit maakt ze een minachtende of denigrerende opmerking over haar romanfiguren. Wel stelt de hoofdpersoon af en toe kritische vragen, zoals een (pré)puber die stellen kan.

Haar roman heeft een zodanig positieve toon, dat ik het niet uitgesloten acht dat er lezers zijn die sympathie en begrip gaan opvatten voor mensen in de zwartekousenkerken. Uit interviews met Franca Treur heb ik trachten te achterhalen waarom ze het christendom vaarwel heeft gezegd. Dat blijft grotendeels vaag. Wel begrijp ik dat ze de bijbel thans beschouwt als een boek onder vele boeken. En dat het haar overtuiging is, dat God ontstaan is in de menselijke verbeelding, maar dat Hij niet echt bestaat. Ik kreeg het gevoel dat ze ongeveer het geloof verloren heeft zoals ik het zelf kwijtraakte in de

zeventiger jaren. Omstreeks 1980 had ik haar overtuigingen van harte onderschreven. Maar wel met het verschil dat ik bewust alles uit mijn gelovige opvoeding losliet, terwijl Treur daar blijkens dit boek nog steeds heel actief mee bezig is.

Ik heb mij afgevraagd waarom ze deze roman geschreven heeft. Waarom houdt ze zich zo intensief bezig met de opvattingen die ze achter zich gelaten heeft? Wat is daarvan nog de waarde? Want ze heeft beslist veel moeite moeten doen om dit kunstwerk te componeren. Ik zelf zou zo iets toentertijd beslist niet gedaan hebben, ook niet als ik het schrijftalent ervoor gehad zou hebben. Ik heb er geen verklaring voor. Ik ben er wel van overtuigd dat ze het niet gedaan heeft uit roemzucht of uit commerciële motieven. Maar waarom dan wel? Was het toch om de periode van haar jeugd nadrukkelijk af te sluiten? Ik heb gezocht naar signalen in de roman die deze veronderstelling aannemelijk zouden kunnen maken. De titel is: 'Dorsvloer vol confetti'. Staat hierin de dorsvloer wellicht symbool voor het erf der vaders en de confetti symbool voor de wereldse schittering die de dorsvloer geheel bedekt? Maar als dat zo zou zijn, dan weet de schrijfster ook wel dat zo'n dorsvloer blijvend is en dat de confetti de vluchtigheid heeft van een enkel ogenblik. Ook beschrijft ze op intense wijze het leven van mens en dier, waarbij het leven onuitgesproken verschijnt in een glans van heiligheid. En dat roept voor een gelovige lezer als ik onweerstaanbaar de gedachte op aan Hem die de hemel en de aarde gemaakt heeft, die trouw houdt tot in eeuwigheid enz.

Als ik niet geweten had dat de schrijfster gebroken heeft met het christelijk geloof, dan was ik door de roman niet op het idee gekomen. Ik zou wel vermoed hebben dat ze bepaalde strenge opvattingen wat zou hebben genuanceerd, maar ik zou niet verbaasd zijn geweest wanneer ik haar in de kerk was tegengekomen.

Afsluitend: een mooie roman, met groot vakvrouwschap geschreven, met een positieve inslag, zich afspelend in een milieu dat voor de grote meerderheid volstrekt onbekend is, maar dat door dit boek bekend en misschien zelfs enigszins bemind zou kunnen worden.

17. Rick BENJAMINS, *Canon van de protestantse spiritualiteit in Nederland*, [Kampen 2010]. 219 blz.

Rick BENJAMINS (1964) is docent dogmatiek aan de Protestantse Theologische Universiteit te Leiden. Hij was één van de oprichters van 'Op goed gerucht'.

Heel bekend de laatste tijd is de canon van de Nederlandse geschiedenis geworden. Het is een beperkte lijst waarin zijn opgenomen al die historische feiten die van beslissend belang zijn geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse maatschappij. Ongeveer volgens deze formule heeft Benjamins getracht een overzicht te geven van belangrijke teksten binnen het Nederlandse protestantisme. Het is een in mijn ogen verrassende verzameling teksten geworden uit ongeveer 7 eeuwen. Het werk begint met een protest in de 14e eeuw van Geert Groote tegen de bouw van de Domtoren in Utrecht. Vervolgens komen Thomas à Kempis, de reformatoren Luther en Calvijn en daarbij ook Erasmus aan het woord. De Nadere Reformatie komt met een aantal theologen aan het woord en daarna de Verlichting, waarin de rij geopend wordt met de niet-protestant Spinoza. Ook het Réveil, het Neo-calvinisme, de ethische en de vrijzinnige theologie zijn vertegenwoordigd. Één van de laatsten is Harry Kuitert, maar echt het laatste woord heeft de orthodoxe theoloog Bram van de Beek.

Het is erg boeiend om in zo'n kort bestek een overzicht te krijgen van geloof en theologie in protestants Nederland. De keuze van Benjamins is uitstekend. Het zijn voor iedere auteur steeds zeer kenmerkende teksten. Interessant om ook eens teksten te lezen van de 19^e-eeuwse theologen van het modernisme, zoals Allard Pierson en Opzoomer. Tot nu toe kende ik ze alleen van horen zeggen.

Het boek zou op zichzelf geschikt zijn om binnen een gespreksgroep van theologisch belangstellenden te lezen.